

S ANAYİ Devriminden sonra müziğin üretim ve tüketim araçlarının yapısı kökten değişmiş ve müziğin doğayla organik bağı

giderek zayıflamıştır. Bugün dinlediğimiz bir eserde doğa temelli öğelerden çok elektronik ortamda üretilmiş tınıları duyuyoruz. Ancak hâlâ tabiatla organik bağı koruyan müzik türleri mevcut... ‘Boğaz çalma’ da bunlardan biri... Yörük müziğinde önemli bir yeri olan ‘boğaz çalma’, ait olduğu müzik kültüründe ki bazı türlere de kaynaklık etmesine karşın bugün pek az kişi tarafından biliniyor ve icra ediliyor.

Günümüzde Türkiye’nin güneyinde ve Ege bölgesinde yaşayan Yörükler, yüzyıllarca küçükbaş hayvan yetiştiriciliği yapmış konargöçer bir Türk topluluğu... Yörük müziğinde çobanlığın ve konargöçer kültürün tesiri her yanıyla hissediliyor. Yörük çalgılarına baktığımızda küçük ve kolay taşınabilir nitelikte olduklarını görüyoruz. Bu tür hayat süren bütün toplumlarda benzer yapıları gözlemlemek mümkün...

Yörük müziğinin en özgün türlerinden biri olan boğaz çalma, hem ait olduğu kültürel yapıdan beslenen hem de o kültür içerisinde çeşitli anlamlara ve işlevlere sahip olan bir tür... Yalnızca kadınlar tarafından icra edilen boğaz çalma, ezgiyi seslendirirken parmaklarla gırtlığa baskı uygulama ve seste frekans değişikliği yaratma esasına dayanıyor. Bu baskı kimi zaman ritmik vuruşlar, kimi zaman ise parmağın bu bölgede sabit tutulup aşağı yukarı ya da sağa sola kaydırılması şeklinde uygulanabiliyor. İcra edildiği bölgeye veya aşirete bağlı olarak “hoyya”, “hollu”, “dova”, “gögüs çalma”, “ümük çalma”, “hada” gibi farklı isimlerle de anılmakla birlikte her ezgi, ait olduğu Yörük grubunun, bir kuşun, belirli bir olayın ya da çalan kişinin adını alabiliyor: “Çörefen Boğazı”, “Dirmil Boğazı”, “Dugguk Boğazı”, “Hafize’nin Boğazı” gibi.¹

Peki, neden söyleme değil de çalma? Antalya bölgesi Yörüklerinden Ahmet Can, “Gırtlak sazdır, parmak da mızrap” diye özetliyor durumu.² Ispartalı ıklık³ icracısı Emin Gök ise, “Hiç boğaz çaldınız mı?” diye sordüğümüzda, “A dayım, ben ıklık çalarım zaten, bir de

boğaz mı çalayım!” cevabını veriyor.⁴ Yöre insanı için ‘çalmak’ ve ‘söylemek’ farklı eylemler değil, bunlar sade müzik yapmanın çeşitli yolları...

Kadınlar tarafından doğaçlamalar yoluyla üretilen boğaz çalma ezgileri, erkekler tarafından çalgıda tekrar ediliyor. Antalya’nın Serik ilçesine bağlı Zerk köyünde yaşamış ünlü bir ıklık icracısı hakkında, oğlundan şu bilgileri ediniyoruz: “Babam kim güzel boğaz çalarsa onun boğazını alır ıklıkta çalardı. Mesela İnce’nin boğazı, Dudu’nun boğazı, Cükcüklü Gülsün’ün boğazı, Hafize’nin boğazı, herkesin boğazını çalardı”.⁵ Konunun uzmanlarına göre, bugün Türk halk müziğinde ‘boğaz havaları’ olarak bilinen tür, kadın Yörükler tarafından üretilen boğaz çalma ezgilerinin çalgıda tekrar edilmesiyle ve zaman içerisinde form değiştirmesiyle oluşmuş.⁶

Şimdi biraz geriye gidip boğaz havalarının nerede ve nasıl üretildiğinden bahsedelim. Geçimini asırlar boyunca hayvancılıkla sağlamış Yörük toplumunda çobanlık temel meslek... Her Yörük çocuğu küçük yaşlarda büyük bir sürüyü nasıl idare edeceğini öğrenmekle mükellef... Yörüklerde birey, evlenme çağına gelinceye kadar çobanlık yapıyor. Boğaz çalmanın en temel işlevi de bütün gününü dağda geçiren Yörük çocuklarının buradaki mesailerini keyifli hâle getirmek; “Zaman geçsin diye çalardık” diyor Raziye Bahar.⁷ Diğer taraftan boğaz çalma ezgileri sayesinde çobanlar sürüleriyle sürekli iletişim hâlinde olabiliyorlar. Sürünün, dağılmaması ve kendini güvende hissetmesi için çobanın sesini duyması çok önemli... Çocukken babasıyla çobanlık yapan Gülay Diri durumu şu sözlerle açıklıyor:

Sen sesinle konuşmanla onlarla bir iletişim kuruyorsun, onlara güven veriyorsun. Eğer sen hayvana güven vermezsen rahat olmaz, gergin olur; bu yüzden de otlayamaz, dağılır. Hatta bu durum onun etini sütünü bile etkiler. Yüz hayvanın yüzü, yüz yere gider. Sen onlara sesinle hâkim olursun, iletişimi sesinle kurarsın. Mesela ben hayvanları tuzağmak⁸ için bütün ses kapasitemi kullanarak “gy-yıh” diye bağırırdım; en uzaktaki davar bile kuyruğunu kaldırıp bana doğru koşardı.⁹

Çobanların müzik ve çeşitli sesler yoluyla sürüleriyle kurdıkları iletişim

BOĞAZ ÇALMA

ZEHRA YILMAZ

kimi Anadolu efsanelerine dahi konu olmuş. Karakoyun efsanesi bunların en bilinenlerinden biri...

Kız çocukları, gırtlaklarına vurarak çıkardıkları boğaz çalma ezgileriyle, erkekler ise bu ezgileri çalgılarında tekrar ederek hem sürüyle hem de birbirleriyle bir iletişim kuruyorlar. Ancak kız ve erkekler arasındaki bu iletişim, Yörük toplumunda pek de hoş karşılanan bir durum değil. Çünkü boğaz çalma ezgileri aynı zamanda karşı cinslerin birbirlerine olan ilgilerini ifade etmelerinin bir yolu... Bu nedenle birçok kadın görüşmeci, boğaz çalmayı bilmediklerini ya da bunu hiçbir zaman erkeklerle iletişim aracı hâline getirmediğini vurguluyor. "İssız dağlarda davar ile vakit geçsin diye çalardık. Oğlanlarla atışanlar da vardı ama biz atışmazdık, anamızdan babamızdan korkardık" diyor Raziye Bahar.¹⁰ Çevreleri tarafından hoş karşılanmayacaklarını bilen kız çobanlar, kimi zaman temkinli davranıp aralarından birini gözcülük yapmakla görevlendirdiklerini söylüyorlar. Gözcü, arkadaşları boğaz çalma ezgilerini seslendirirken kimsenin onları görmediğinden emin oluyor. Görüşmecilerimiz başlarından geçen bir anıyı aktarıyorlar:

Gökbatma: Ta küçükkən, rahmetli Karatma [Kara Fatma], Güllistan, Nuriye beni bekçi duruttular, eğer biz boğaz çalarken bir gelen olursa hemen haber ver diye.

Güllistan: Bu da haber vermedi, meğer kardeşi (erkek) gelmiş, bizi dinlermiş.

Gökbatma: Şimdi ben de kardeşçiğime kıyamadım. Bunların üçü birden boğaz çalmaya durdular. Kardeşim de geldi, kayanın arkasına saklandı. Oradan izleyedurur. Sonra bunlar fark ettiler. Karatma bana "Kız dedi ben seni ayığına mı duruttum, heykel misin? Demek kardeşine dinletecen diye bize haber vermedin birinin geldiğini" diye bana bir kızdı!

Güllistan: Tabi bunlar çok eskide kaldı, küçüktük, çocukluk o zaman.¹¹

Her ne kadar toplumsal olarak ayıplanan bir edim olsa da, boğaz çalma Yörük kültüründe bir prestij unsuru aynı zamanda... Kendi içinde çelişkili görünse de belirtmeliyiz ki, uzun zaman önce aramızdan ayrılmalarına rağmen bugün hâlâ ürettikleri boğaz çalma ezgilerinden hayranlıkla bahsedilen ve eserleri enstrümanda çalınmaya devam eden birçok kadın icracı var. Dinlediğimiz en güzel boğaz çalma ezgilerini seslendiren Gülistan Katter'e göre iyi bir boğaz çalma icracısı olmak; nefesini uzun süre tutabilmek, gür ses çıkarmak, özgün melodiler üretmek gibi kriterlere dayanıyor. "Üç kız bir araya toplaşır, karşılıklı yarış ede ede çalardık" diyor Katter ve her defasında bu işin en iyi gençken yapıldığını, yaş ilerleyince icranın da zorlaştığını vurguluyor.¹² "Boğaz insanın köferinden¹³ gelir aynı goval gibi, yaşlı insanın ki çabucak kesilir" diyerek yaşlıyken bu icrayı yapmanın zorluğuna vurgu yapıyor bir başka görüşmeci.¹⁴

DÜNYADA GİRTLAK ŞARKILARI

Uluslararası alanda gırtlak şarkıları olarak bilinen türlerin hepsi Yörükler gibi doğayla iç içe yaşayan topluluklara aittir. Kanada'dan Japonya'ya, Tuva'dan Sibirya'ya, İsviçre'den Moğolistan'a kadar yayılan geniş bir coğrafyada seslendirilen gırtlak şarkıları, gerek işlevleri gerekse müzikal yapıları bakımından boğaz çalmayla birçok benzerlik taşıyor. Boğaz çalma gibi, geçimini hayvancılıktan sağlayan ve doğayla iç içe yaşayan toplumlar tarafından icra edilen türlerin en bilinenleri *katajjaaq*, *rekutkar*, *khöömei*, *sygt* ve *kargyraa*. Kanada'nın kuzeyinde yaşayan Inuit'lere ait *katajjaaq* ve Japonya Ainu'larının bir müzik geleneği olan *rekutkar*, birçok bakımdan boğaz çalmayla benzerlikler gösteriyor. Bu iki gelenek de yalnızca kadınlar tarafından icra edilen doğaçlama ezgilere dayanıyor. *Katajjaaq*ta birbirlerine kollarından tutunan iki kadın aynı anda farklı iki ezgi seslendiriyor. Ana ezgiyi seslendiren vokal, diğerine göre daha baskın ve önde iken, ikinci okuyucu çeşitli nefes teknikleri kullanarak ürettiği ritmik kalıplarla ona eşlik ediyor. Vokaller dayanabildikleri sürece icraya devam ediyorlar; pes eden ya da nefesi tükenen oyunu kaybediyor.¹⁵ Aynı şekilde iki kadın tarafından icra edilen *rekutkarda*¹⁶ ise karşılıklı oturan kadınlar ellerini bir tünel gibi birleştiriyor ve şarkılarını neredeyse yüzleri birbirlerine değecek yakınlıkta söylüyorlar. İcracılar, ellerini bu şekilde birleştirerek hem çıkardıkları seslerin homojen hâle gelmesini hem de daha kuvvetli tınlamasını sağlıyorlar. Hemen her *rekutkar* performansı gülüşmelerle son buluyor. İcracıları, bu performansı gerçekleştirmekten büyük bir keyif alıyorlar.¹⁷

Bir başka yapı ise İsviçre'de karşımıza çıkıyor. Alplerde yaşayan bir topluluk tarafından özel bir gırtlak tekniği kullanılarak seslendirilen *yodel* de tıpkı boğaz çalma gibi hayvancılıkla uğraşan bir topluluk tarafından icra ediliyor.¹⁸ Barre Toelken'e göre *yodel*, dağlık bölgelerde

sığır yetiştiriciliği yapan insanların uzak mesafedeki hayvanlarını yönlendirmek için geliştirdikleri bir yöntem... Alpler'in yoğun dağlık yapısını düşününce böyle bir ihtiyacı anlamak hiç de güç değil...¹⁹

Tuva, Moğolistan ve Sibirya gibi ülkelerde seslendirilen gırtlak şarkıları ise önceki örneklerden biraz farklı... Uluslararası literatürde *biphonic singing*, *multiphonic singing*, *overtone singing* ya da *harmonic singing* adlarıyla anılan bu türler, ait oldukları kültürlerde *khöömei*, *sygt* ve *kargyraa* gibi isimlerle biliniyor. Bu türlerde kullanılan özel bir teknik sayesinde gırtlaktan aynı anda iki farklı ton çıkarılıyor.²⁰ Gırtlak şarkısının bu çok sesli versiyonu öylesine büyük bir ilgi uyandırdı ki, artık sadece ait olduğu bölgede değil dünya çapında birçok farklı ülkeden ve kültürden insan bu türü icra etmeye, hatta öğretmek için yöntemler geliştirmeye başladı.²¹

Bugün gerek boğaz çalma gerekse yukarıda örneklerini verdiğimiz diğer vokal uygulamalar, alışılmış müzik modellerin dışında, son derece özgün bir yapı sunuyor. Bu ezgilerin ortaya çıkışını tetikleyen unsurları çeşitlendirebiliriz; ancak konuya boğaz çalma örneğinden yaklaşırsak, bir kuş ya da keçi sesinin bu ezgileri üreten insanların ses belleklerinde büyük bir alanı kapladığı ve bu ezgilerin üretilmesine esin kaynağı olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak genç kuşak Yörükler, bu tınıları maalesef giderek daha az duyuyorlar. Çünkü şehir merkezlerine göç edip geçinebilecek bir iş bulma arayışına girmek zorundalar. "Yüksek dağlara çıktı mı herkes keyiflenir, boğaz çalardı, şimdi malcılık azaldı, herkes kazanç derdinde otelde, orda burada... Boğaz çalmaya vakit bulamıyorlar" diyor Emin Gök. Boğaz çalmanın onun türdaşları olan icra biçimlerinin varlığını sürdürmelerini ve bize doğanın şarkısını unutturmamalarını temenni ediyoruz. █

NÖTLAR

- 1 Gökay Yıldız ve Şevkiye Kazan, "Teke Yöresinin Merkezi Burdur Halk Kültürü ile Müziğinden Esintiler", *Journal of Turkish Studies* 4/8 (2009): 1729.
- 2 Kişisel görüşme, Burdur, 2012.
- 3 Yaylı bir Yörük çalgısı.
- 4 Kişisel görüşme, Isparta, 2012.
- 5 Ali Yılmaz, Kişisel görüşme, Antalya, 2012.
- 6 Erol Parlak, *Türkiyede El ile (Şelpe) Bağlama Çalma Geleneği ve Çalış Teknikleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- 7 Kişisel görüşme, Antalya, 2012.
- 8 Hayvanları tuz yemeye çağırmak.
- 9 Kişisel görüşme, Antalya 2013.
- 10 Kişisel görüşme, Antalya, 2012
- 11 Gülistan Katter, Fatma Can, Kişisel görüşme, Antalya, 2012.
- 12 Kişisel görüşme, Antalya, 2012.
- 13 Nefes gücü.
- 14 Emin Gök, Kişisel görüşme, Isparta, 2012.
- 15 Örnek videolar için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=IwhrofoOzMc> ^{OR} <https://www.youtube.com/watch?v=qnGM0BIA95I>
- 16 Jean-Jacques Nattiez'e göre *rekutkar* kelimesi, *rekut*: gırtlak, *kar*: yapmak yani 'gırtlak yapmak' anlamına geliyor.
- 17 Örnek video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=RcAEX05fBn0>
- 18 Örnek video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=IMQ5H0YDZfQ> ^{OR}
- 19 Örnek video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=9rH5HiBd8bM>
- 19 Dağlık alanlarda uzak mesafeden iletişim kurmanın zorluğunu Karadeniz yaylalarını görenler iyi bilir. Hatta bu bölgede yaşayan insanların benzer bir amaçla geliştirdikleri ve kuşdili adını verdikleri bir iletişim yöntemi var. Kuşdili, ıslığın Türkçe kelimelerin vurgularına uygun bir biçimde kullanılmasına dayanıyor. Ortaya çıkış biçimi Toelken'in yodel için söyledikleriyle neredeyse aynı. En az gırtlak şarkıları kadar özgün bir yapı olmasına karşın, müzikal bir tür olmadığı için kuşdilinin detaylarına bu yazıda yer vermiyoruz.
- 20 Örnek video için bkz. https://www.youtube.com/watch?v=DY1pcEtHL_w ^{OR}
- 21 Örnek video için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=qhSEKxQjOpY> ^{OR}

Katajjaaq

Reguhkara

Yodel

Tuva

Tuva